

Mi az ellenzék baja, és van-e rá ellenszer?

Az elméletellenesség mint versenyhátrány

VISSZHANG - LVIII. évfolyam, 25. szám, 2014. június 20.

Nem kezdek túl erős felütéssel: mindenkinek igaza van, aki szerint a Fidesz-kormány előbb-utóbb meg fog bukni. Nem cinikusan mondom; a kormányok elhasználódásának van egy élettartama. Nyugat-Európában – mint mindent – ezt is kutatják (a művek és a szerzők nevével nem terhelem az olvasót), s akik ilyennel foglalkoznak, azt mondják, ez az „elhasználódási idő” úgy a harmadik és a negyedik kormányzati ciklus metszéspontján jön el. A brit politika elemzői még egy magyarul nem éppen elegánsan ható kifejezést is kitaláltak, amikor a harmadik, de főként a negyedik ciklusukat taposó kormányok politikai „degenerálódásáról” beszéltek.

Nem rémisztgetni akarom persze a balliberális oldal képviselőit, de könnyen lehet, hogy az általuk olyannyira várt Fidesz-bukás még jócskán odébb van. Sok mindent mondhatunk a ma uralkodó jobboldalra, de azt nem, hogy elvesztette volna aktivitását, mindent átalakító hevületét. Sőt. Minapi beszédében a miniszterelnök azt mondta, hogy az első négy év a gondolkodás ideje volt, most jött el a *cselekvés* kora. Ami – elnézve az előző négy évet – eléggé meglepő. Mindenesetre biztosak lehetünk abban, hogy ez a kormány egyelőre nem mutatja az elöregedés jeleit, s ha a balliberális kritikákban olykor bizonyos defektusokat is emlegetnek, az Orbán-kormány távol van a politikai értelemben vett „degenerálódástól”.

Egy fixnek tűnő pont azért van: minden egyes nappal, amelyet egy hosszan regnáló kormány (még) a kormányzásban tölt, egyre közelebb a vég. Nem tudom, mennyire jó hír ez az „alkotmányosság barátainak” (lásd az Eötvös Károly Intézet vitaindítóját), és Béndek Péternek is, aki a múlt heti számban nem túl sok biztatót talált a mostani ellenzék helyzetében (*A baloldali értelmiséghez, ÉS, 2014/23., jún. 6.*). A kormányok előbb-utóbb szinte „természettörténeti” szükségszerűséggel „degenerálttá” válnak és megbuknak.

*

Ez alól Orbán Viktor kormánya sem lesz kivétel. De persze nálunk – Magyarországon minden másképpen van – könnyen lehet, hogy nem is három, hanem négy vagy még több ciklus kell ehhez. Ma már világos, hogy a rendszerváltás utáni, négyéves váltógazdálkodás a múlté, és különben is: ha figyelemmel kísérjük a magyar politika múltját, akkor hosszú távon regnáló kormány(párt)ok garmadáját találjuk. Ezt a stabil hagyományt alapvetőnek tekintem a magyar politikában. Az elmúlt 25 évnek számomra a hagyományok minden más (ha tetszik: a jogállami forradalom) fölé emelkedő ereje az egyik legnagyobb tanulsága.

De vissza egy majdan – s „természettörténeti” bizonyossággal – bekövetkező kormányváltáshoz. Ez kétféleképp történhet. Egyrészt a már említett végső elöregedéssel (s anélkül, hogy az ellenzék érdemben összeszedte volna magát); másrészt úgy, hogy az ellenzék – lefölvén a kormány folyamatosan romló állapotát – maga lép fel a *valódi* megújulás zálogaként. Valószínű, hogy ez az utóbbi előbb-utóbb bekövetkezik, mert hiszen ez nem zéróösszegű játék; ha az egyik oldalon valami nagyon elromlik, a másik ezzel párhuzamosan feljavíthatja magát. De történhet másképpen is, amikor az ellenzék még akkor sem tud feltámadni halottaiból, ha a kormányoldal már végelgyengülésben szenved. Nos, erre csak azt mondhatjuk: nincs annál elszomorítóbb, mint amikor egy ellenzék – a kormányzat folyamatos hanyatlása ellenére – ahelyett, hogy profitálna, inkább „hozzáörepszik” a kormányzathoz. Az ellenzék problémája

azonban jelenleg az, hogy *jobban* elhasználódott, mint a kormányoldal, s a választani akarók többsége egyáltalán nem hiszi, hiheti el róla, hogy ő lenne a jövő, a megújulás záloga.

*

Sok okkal magyarázható, hogy ez így alakult. Ha már a hagyományok fontosságát említettem: az is egy hagyomány, ahogyan a mai ellenzék a mai kormányt értelmezi és kritizálja. Ebben a kritikában vannak olyan panelek, amelyek tűzön-vízen keresztül jelen vannak, s akkor sem vizsgálják felül őket, ha – sokszori választási kudarc után – bebizonyosodik róluk, hogy a választók nem vevők rá. Vegyük csak a hatalomkoncentráció fogalmát. Ellenzéki oldalról 2009-es kötcsei megfogalmazása óta Orbán szemére vetik a sokat emlegetett „centrális erőteret”. Három gond van ezzel: a) a centrális erőteret nem 2009-es keltezésű, hanem nagyjából a '90-es évek második feléből ered, amikor a Fidesz elhatározta, hogy a jobboldal (majd pedig az ország) vezető ereje lesz; b) kialakulásához nemcsak a Fidesz elhatározása kellett, hanem a másik oldal meglehetősen komoly, 72 százalékos erőkoncentrációja 1994 után; c) miért is ne akarná több ciklusra bebetonozni magát egy kormány?

Azért kárhoztatni a Fideszt, mert a centrális erőteret meghirdette, véleményem szerint nem éppen célravezető stratégia, pláne úgy nem az, hogy az ellenzék a hatalomkoncentrációhoz a diktatúraépítést és – ennek immár logikus ellenhatásaképpen – egy *rendszerellenzéki* stratégia követelményét rendeli. Ha jól látom, egy ideje az ellenzéknek legalábbis egy része szívesebben lépne át a *totális* rendszerellenzéki állapotába. Mások még egyensúlyoznak a „fél” rendszerellenzéki és a teljes között, s nemigen van olyan ellenzéki párt, amely önmagát csupán kormányellenzéki erőnek tekintené (talán az LMP). Erre persze mondhatná egy a mai rendszer iránt olthatatlan ellenszenvvel viseltető olvasó, hogy itt nincs mit méricskélteni: az orbánizmus antidemokratikus rendszer, s vele szemben kizárólag a rendszerellenzéki az egyetlen életképes opció.

Természetesen nem azt mondom, hogy egy ország akár összes ellenzéki pártja ne juthatna el a rendszerellenzéki állapotába. Magyarországon ráadásul ez korántsem ritka történelmileg nézve sem, hiszen ahol sok-sok ciklusú kormányok regnálnak, az ellenzék előbb-utóbb hitehagyottá válik, és ott támad, ahol tud. Ha kormányt nem tud váltani, akkor rendszert akar majd váltani. De belegondolunk-e, mi következik abból, ha egy ellenzék az *után* kerül kormányra, hogy előtte hosszú időn át rendszerellenzékként határozta meg magát? Vajon lehet-e egy rendszerellenzéki előéletből stabil kormányzást csinálni, s meg lehet-e teremteni azt a fajta együttműködő politikai kultúrát, amelyet mellel a mai ellenzék olyannyira hiányol? Az ellenzék akkor jár el helyesen, akkor építkezik jól, ha ellenzéki idejében már kormányzati szemmel is nézi saját ellenzéki politikáját. Ha például az ellenzék fő jelszava, hogy a kormány „felszámolta a demokráciát”, akkor logikus, hogy az ehhez rendelt stratégia csak az ország tűzzel-vassal való visszatérítése lehet a „helyes” útra, s ebben a folyamatban a jelenlegi kormánypártokkal nincs közösség. De ha nincs közösség, a következő kormány nem ugyanabba a folyóba lép-e, mint a mostani, azaz nem arról lesz-e szó, hogy az új kormány is csak a saját közönségével tud majd kommunikálni és együttműködni?

Természetesen lehet az az ellenzék meggyőződése, hogy itt a demokráciát és a jogállamot lábbal tiporják. De ezen a horizonton tovább kell látni, és meg kell kérdezni: miféle ország az, ahol egy demokráciát bárki egyszerűen csak „felszámolhat”? Ami felszámolható, azt fel is számolják – mondhatnánk Murphyvel, s persze azt is mondhatjuk, ez egyáltalán nem volt törvényszerű, és lett volna másik út: önkorlátozás, megegyezés, konszenzus és más hasonlók.

És ráadásul igazunk is lenne. Ha olyan ország állampolgárai lennénk, ahol a XVII. század végén (mint Angliában) megvívta a dicsőséges forradalmat; vagy olyané, ahol a XIX. század elején (mint Svédországban) az ellenlábas elitek alkotmányosan megegyeztek; netán olyané, ahol a XX. század elején (mint Hollandiában) átfogó társadalmi-politikai megállapodás történt – akkor boldogan nyúlhatnánk a történelemben felszaporodó együttműködési mintákhoz. De ilyen korszakaink és mintáink nemigen vannak.

*

Oda akarok eljutni (s ezt már erősebb felütésnek szánom), hogy a hazai ellenzéki politizálás gyengeségének van egy mélyebb, a pártpolitizálás szféráján kívül fekvő oka. Éspedig az, hogy a pártpolitikán kívül lényegében a *semmi* van. Ez a semmi nem ugyanazt jelenti, mint mondjuk Adynál a magyar ugar; semmi abban az értelemben van, hogy az ellenzéki politizálás egyik fő elemének számító konszenzuális demokrácia programja például egyáltalán nincs végiggondolva és elméletileg (hangsúlyozom: elméletileg!) megalapozva.

Merthogy a konszenzuális demokrácia – mint elméleti konstrukció – nem tévesztendő össze azzal, hogy egy ellenzéki politikus bemegy egy tv-stúdióba, és ott lelkesen a megegyezés szükségességéről beszél (már ha kormányra jutnak). Ha ez a téma igazán komolyan vett dolog lenne, akkor kutatók, értelmiségiek, publicintellectualek légióinak kellene töprengeniük rajta. De nem látjuk a töprengés jeleit és legfőképpen termékeit.

Furcsa, hogy ezt az elméleti munkát külföldről olykor jobban elvégzik. Ha az ember nem hazai szerzők által írott publicisztikákat, hanem külföldi elemzők által írott elméleti közleményeket olvas, *hajlamossá válik megérteni*, amit egyébként nem: Kelet-Közép-Európa demokratizálódásainak volt egy máig ható tehertétele, s ez az, hogy induló politikai modelljeik még nem álltak, nem is állhattak stabil lábakon, hiszen ezek *vegyes modellek*. Magyarország ebből a szempontból különösen érdekes: *se nem többségi, se nem konszenzuális*. A kettőnek valamilyen sajátos elegye, ami kezdettől mozgathatóvá és képlékennyé tette a rendszert, s arra ösztönözte a politikai elitet, hogy valamelyik irányba végérvényesen elmozdítsa. Az 1994-es nagy balliberális többség szerette volna a konszenzuális felé elmozdítani a modellt, de kísérlete abban merült ki, hogy inkább *fenntartotta* a vegyes és gyenge hatásokkal működött a rendszert. Nem én mondom, hanem Gyurcsány Ferenc 2002-ben, már Medgyessy Péter főtanácsadójaként: „Az 1990-es évek közepére (...) a kimunkált társadalmi jövőkép hiánya a *politika kiüresedéséhez vezetett*” (Az új szociáldemokrácia. In: Gyurcsány, Ringier Kiadó, 2004. 151. – kiemelés Cs. E.) Bár Gyurcsány nem beszél modellekről, de érzékeli, hogy valami már akkor sem stimmelt. Mint ahogy 1998-tól a Fidesz is, csak ő már határozottabb választ adva a *többségi* felé igyekezett elmozdítani az országot.

A problémát itt nem is egyik vagy másik politikai tömb szándéka jelenti. Lehet rossz a konszenzusos és lehet jó a többségi demokrácia. Nincs eleve megírva a nagykönyvben. A probléma az, hogy a hazai közbeszédben ez a „modellkérdés” alig vált vita tárgyává, s ez így van mind a mai napig. A Fidesz végül is komolyabb viták híján – mintegy suttyomban – „oldotta meg” ezt a vitahelyzet nélküli helyzetet: kétharmados többsége birtokában az egész intézményes szférát átformálta a többségi demokrácia követelményeinek megfelelően. Ami Angliában évszázadokat vett igénybe, az itt néhány év alatt megtörtént. De hát – ez is történelmünk sajátossága – Magyarországnak soha nincs ideje kiérlelnie semmit, itt minden a nyugatihoz képest töredéknyi idő alatt történik.

Voltaképp azt állítom tehát: az ellenzéki politika nem kap kellő teoretikus segítséget „kívülről”, saját külső köreiből, azok részéről, akik Konrád és Szelényi híres könyve szerint pedig réges-régen hatalmon vannak. De ha ez így van, ha az értelmiség, a tudósok annyira befolyásosak, mint Konrádék feltételezik, akkor hogyhogy nem tudnak immáron jó ideje semmi használható eszmét produkálni a balliberális pártok számára? Mert a fentebb említett *semmi* helyébe egyedül ők tudnának *valamit* állítani. Ha a balliberális oldal nem lenne bezárva egy olyan gondolkodási logikába, amely alapkérdéseket nem vesz kellően komolyan. Említettem már a politikai modell kérdését. Mondok még hármat.

*

1. Égetően hiányoznak a balliberális oldal számára hasznosítható nemzetközi példák. A magyar ellenzéki térfél résztvevői (persze a Jobbikot leszámítva) nyugatosnak vallják magukat, és ez – úgy látom – felmenti őket az alól, hogy komolyabban is tanulmányozzák a mai nyugat-európai társadalmakat. Hadd utaljak ezzel kapcsolatban egyetlen dologra – összefüggésben a konszenzuális demokrácia kapcsán fentebb

írottakkal. A nyugati világban folyamatosan jelen van az a kérdés, hogy egy olyan dinamikusan változó világban, mint a mai, *hogyan lehet „előállítani”* az együttműködési kultúrát. Erre ugyanis nincs egyetlen és pláne nincs tíz-húsz évvel korábbi válasz. Erre mai válaszok kellene. Az ellenzék elátkozza Orbánt, hogy nem együttműködő. És az ellenzék az? Ha az egyik ellenzéki párt történetesen *ádáz* ellenzékiiséget hirdet, az mivel szolgálja a megegyezésszerű demokráciát? De úgy egészében is: a rendszerellenzékiiség milyen csírait hordozza az együttműködésnek? Vagy úgy van ez, hogy ellenzékben nem, és majd, ha kormányra kerültünk, akkor igen? De hát nem épp Orbánék példája mutatja, hogy mivel már a 2006-os ellenzéki periódusra is a kormánytól való elzárkózás volt a jellemző, ez folytatódik azóta is? Mitől lenne ez másképpen, ha a mai balliberális ellenzék jutna a kormányrúdhhoz?

Mellesleg azért is kell a nyugati példákat tanulmányoznunk, mert az együttműködésnek különböző típusai és példái vannak. Addig az együttműködéssel általában nincs baj, amíg ott áll mögötte a több száz éves hagyomány. De mi van akkor, ha az együttműködést olyan helyzetben kellene létrehozni, ahol ennek nincsenek meg a hagyományai? Két amerikai szerző írja le (az eliteknek a liberális demokrácia működtetésében játszott szerepéről szólva), hogy például Irakban azért mondott csődöt az amerikai stratégia, mert semmiféle terv nem létezett az együtt nem működő helyi elitek „átállítására”. Arra volt terv, hogyan kell megtartani az úgymond szabad választásokat, de arra semmi, hogyan kezdjék „megszelídíteni” az egymással öldöklő viszonyban álló helyi eliteket. Persze ne csodálkozzunk. Ez utóbbi jóval keményebb kihívás, mint egy választást megtartani.

És nálunk? A rendszerváltás óta eltelt 25 év tapasztalata alapján azt mondhatjuk: Orbán rezsimje azért erős, mert egy „korlátozott” együttműködést mégis csak megteremtett. Akik hisznek benne, azok együttműködőnek látják, s ők úgy érzik: a rendszer őket szolgálja. Az ellenzéki térfél számára elméleteket és eszméket szállítóknak ezt is alaposan ki kellene elemezniük.

2. Másodszor teljes revízióra vár a hazai politikatörténeti múlt feldolgozása. Az nem megy, hogy az ellenzéki tábor ezerrel ostorozza a Fideszt a demokrácia leépítéséért, de nem érti: a Fidesz prolongált kétharmada éppen ennek a múltnak a „jó olvasása” miatt következett be. Az „rossz olvasás” az, ami kimerül a „Horthy-rendszerezésben”. Nem ez a lényeg. A Fidesz nem a Horthy-rendszert, hanem a magyar történelemben ennél lényegesen régebből eredeztethető *nemzeti érdekvédelmet* szeretné helyreállítani, amit persze – egy mai globális vagy föderális nézőpontból – lehet gúnyolni, de ettől az ellenzéknek még nem lesz igaza, és főképpen ezt a választók nem is fogják honorálni. Ugyanis itt sem az a lényeg, amit az ellenzék gondol. A nemzetállam az európai történelem egyik kulcskategóriája; nemzetállami múlt nélkül – ezt persze megint csak nyugati szerzők írják meg – *nincs* liberális demokrácia. Amikor tehát a Fidesz a nemzetállam kategóriájához fordul, nem ab ovo tagadja a liberális demokráciát. Az más kérdés, hogy Magyarországnak akkor, amikor a nyugat-európai országoknak volt lehetőségük nemzetekké válni, nem volt módja ugyanerre.

3. Harmadszor az ellenzéki térfélen újra kell definiálni a rendszerváltáshoz való viszonyt is. A mai balliberális ellenzék credója, hogy 1989–90-es alapon áll, s ezt akarja megvédeni a jobboldal „felforgató” ténykedésével szemben. Ez a törekvés persze becsülendő, hiszen a jogállamiság becses érték. De emellett teljes politikai tévedés lemondani a rendszerváltás „továbbfejlesztéséről”. Az a fajta „helyreállító” típusú ellenzékiiség, amely az elmúlt négy évet jellemezte, látható módon nem tetszik a választóknak, és valóban nem is eléggé innovatív. A Fidesz azért is válhatott erőssé, mert egy *változó* valóságban gondolkodik. Egy ütőképes ellenzéknek ebben hasonlóképpen kell viselkednie. Természetesen az ellenzéknek nem kell „elengednie” a rendszerváltást, viszont el kell mondania, hogy az elmúlt 25 évben nagymértékben megváltozott a világ, benne Magyarország, s ezen belül a mai ellenzéki politika karaktere is. Ha ehhez a változó világhoz nincs kialakítva egy rugalmas és innovatív ellenzéki stratégia, a választó joggal megy a kormányoldalhoz, amelynél aztán egy felfokozott tempójú cselekvésre talál.

Ráadásul – hogy még tovább fokozzam – a rendszerváltás utáni *újabb* rendszerváltás sem ördögtől való gondolat, legalábbis azok számára, akik ismerik a magyar politikatörténetet. Ma mindenki egyöntetűen az

1867-től 1918-ig tartó dualizmust tartja a magyar történelem egyik csúcskorszakának. De tudjuk-e, a politikusok között milyen előszeretettel használták a rendszerváltás szót az után is, hogy 1867-ben egyszer már rendszert váltottak? Elnézve az ellenzéki térfelet nem vagyok meggyőződve erről.

*

Végtére is egy a lényeg: legnagyobb mobilizáló erejük még mindig az eszméknek van. Az eszmék pedig elméletekre épülnek. Ha nincsenek elméletek, nincs eszme, ha nincs eszme, marad a rögtönzés és a Fidesz-kormányzás gyenge hatékonyságú kritikája. Ha tehát az ellenzék – hogy visszatérjünk az elejére – nem akarja, hogy a kormányzat szükségszerű politikai degenerálódása csak nagyon sokára következzen be, akkor – nincs mese – *be kell laknia* azt a teret, amelyet én (talán kissé sommásan) a semmi terének neveztem. Az elmélet forradalmának meg kell előznie a gyakorlatét – hogy egy, az ellenzék számára nyilván gyanús kifejezéssel zárjam ezt az elemzést.